

DAVID
RUNCIMAN

«Ξεκάθαρος και πειστικός».

Financial Times

ΕΤΣΙ
ΤΕΛΕΙΩΝΕΙ
Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ;

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΠΕΤΡΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

DAVID RUNCIMAN

ΕΤΣΙ ΤΕΛΕΙΩΝΕΙ Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ;

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΠΕΤΡΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Κοινωνικές και πολιτικές επιστήμες
Σειρά «Κόσμος»

Διεύθυνση σειράς: Σώτη Τριανταφύλλου

David Runciman, *Έτσι τελειώνει η δημοκρατία;*

Τίτλος πρωτοτύπου: *How democracy ends*

Μετάφραση: Πέτρος Γεωργίου

Διορθώσεις: Λένια Μαζαράκη

Σελιδοποίηση: Κωνσταντίνος Καπένης

Φιλμ, μοντάζ: Μαρία Ποινιού-Ρένεση

Copyright© David Runciman, 2018

Copyright© για την ελληνική γλώσσα Σ. Πατάκης Α.Ε.Ε.Δ.Ε.

(Εκδόσεις Πατάκη), Αθήνα, 2019

Πρώτη έκδοση στην αγγλική γλώσσα από τις εκδόσεις

Profile Books Ltd, Λονδίνο, 2018

Πρώτη έκδοση στην ελληνική γλώσσα από τις Εκδόσεις Πατάκη.

Αθήνα, Σεπτέμβριος 2019

Κ.Ε.Τ. Β532 Κ.Ε.Π. 665/19 ISBN 978-960-16-8117-7

**ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ**

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,

ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 801.100.2665, 210.52.05.600, ΦΑΞ: 210.36.50.069

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078

ΥΠΟΚ/ΜΑ: ΚΟΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ), 57009 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ,

ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, 2310.75.51.75, ΦΑΞ: 2310.70.63.55

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ: Το αδιανόητο ως ενδεχόμενο	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ: 20 Ιανουαρίου 2017	21
1. Πραξικόπημα!	41
2. Καταστροφή!	116
3. Τεχνολογική κυριαρχία!	167
4. Κάτι καλύτερο;	229
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ: Έτσι τελειώνει η δημοκρατία	286
ΕΠΙΛΟΓΟΣ: 20 Ιανουαρίου 2053	303
<i>Βιβλιογραφία</i>	311
<i>Ευχαριστίες</i>	319
<i>Σημειώσεις</i>	321
<i>Ευρετήριο</i>	329

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΟ ΑΔΙΑΝΟΗΤΟ ΩΣ ΕΝΔΕΧΟΜΕΝΟ

Τίποτα δε διαρκεί για πάντα. Ανέκαθεν η δημοκρατία θεωρούνταν κάτι που κάποια στιγμή θα έπαυε να υφίσταται έξω από τις σελίδες της ιστορίας. Κανέναν, ούτε καν ο Φράνσις Φουκουγιάμα (Francis Fukuyama) –που το 1989 ανακοίνωσε το τέλος της ιστορίας– δεν πίστεψε ποτέ ότι οι αρετές της την καθιστούν αθάνατη.¹ Όμως μέχρι πολύ πρόσφατα οι πολίτες των δυτικών δημοκρατιών, στην πλειονότητά τους, θα έβρισκαν πολύ μακρινό το ενδεχόμενο του τέλους της. Θα το τοποθετούσαν πέρα από τον χρονικό ορίζοντα του δικού τους βίου. Ελάχιστοι από αυτούς θα θεωρούσαν ότι ενδεχομένως το τέλος να συντελούνταν μπροστά στα μάτια τους.

Να, όμως, που προτού καλά καλά περάσουν δύο δεκαετίες του 21ου αιώνα, και σχεδόν από το πουθενά, τίθεται εκ των πραγμάτων το ερώτημα: Έτσι τελειώνει η δημοκρατία;

Βρέθηκα αντιμέτωπος με αυτό το ερώτημα, όπως πολλοί άλλοι, μετά την εκλογή του Ντόναλντ Τραμπ (Donald Trump) στην προεδρία των Ηνωμένων Πολιτειών. Για να δανειστώ μια φράση από τη φιλοσοφία, το πράγμα έμοιαζε με εις άτοπον απαγωγή της δημο-

κρατικής πολιτικής: Οποιαδήποτε διαδικασία με τόσο γελοία έκβαση δεν μπορεί παρά να έχει πάει πολύ στραβά από κάποιο σημείο της εξέλιξής της και μετά. Αν η απάντηση είναι ο Τραμπ, έχουμε πάψει να θέτουμε το σωστό ερώτημα. Όμως δεν είναι μόνο ο Τραμπ. Η εκλογή του αποτελεί σύμπτωμα ενός υπερεξημμένου πολιτικού κλίματος που παρουσιάζεται όλο και πιο άστατο, δηλητηριασμένο από την καχυποψία και την αμοιβαία μισαλλοδοξία, το οποίο πυροδοτείται από τη συκοφαντία και τον διαδικτυακό εκφοβισμό – ένας διάλογος κωφών που διαγωνίζονται ποιος θα κάνει περισσότερη φασαρία για να πνίξει τη φωνή του άλλου. Σε πολλές χώρες, όχι μόνο στις Ηνωμένες Πολιτείες, η δημοκρατία αρχίζει να μοιάζει ξεχαρβαλωμένη.

Να το ξεκαθαρίσω ευθύς εξαρχής: Δεν πιστεύω ότι η άφιξη του Τραμπ στον Λευκό Οίκο σημαίνει το τέλος της δημοκρατίας. Οι αμερικανικοί δημοκρατικοί θεσμοί είναι σχεδιασμένοι έτσι ώστε να αντεπεξέρχονται σε κάθε είδους κακοτοπία, και η παράξενη, αλλοπρόσαλλη προεδρία Τραμπ βρίσκεται εντός των ορίων της αντοχής τους. Το πιθανότερο είναι ότι τη διακυβέρνησή του θα τη διαδεχτεί κάτι σχετικά νορμάλ και όχι κάτι ακόμη πιο αλλόκοτο. Εντούτοις η άφιξη του Τραμπ στον Λευκό Οίκο συνιστά μια άμεση πρόκληση. Τι θα συνεπαγόταν μια αποτυχία της δημοκρατίας σε μια χώρα σαν τις Ηνωμένες Πολιτείες; Από ποια πράγματα δε θα μπορούσε να επιβιώσει μια καλά εδραιωμένη δημοκρατία; Γνωρίζουμε πλέον ότι πρέπει να αρχίσουμε να θέτουμε αυτά τα ερωτήματα. Όμως δε γνωρίζουμε πώς να τα απαντήσουμε.

Η πολιτική φαντασία μας είναι προσκολλημένη σε παρωχημένες εικόνες αποτυχίας της δημοκρατίας. Εί-

μαστε παγιδευμένοι στο τοπίο του 20ού αιώνα. Οι συνειρμοί μας αναφορικά με την κατάρρευση της δημοκρατίας είναι εικόνες της δεκαετίας του 1930 ή του 1970: Τανκς στους δρόμους, παρακατιανοί δικτάτορες να γαβγίζουν μηνύματα εθνικής ενότητας συνοδεία βίας και καταστολής. Η προεδρία Τραμπ έχει δώσει πολλές αφορμές για συγκρίσεις με τυραννίες του παρελθόντος. Έχουμε προειδοποιηθεί να μην επαναπαυόμαστε με τη σκέψη ότι δε θα μπορούσαν να ξανασυμβούν. Υπάρχει, όμως, ένας άλλου είδους κίνδυνος. Μήπως, ενώ έχουμε τον νου μας για τα γνώριμα σημάδια αποτυχίας, τα πράγματα στις δημοκρατίες μας πηγαίνουν στραβά με τρόπους που δε μας περνούν από το μυαλό; Αυτό μου φαίνεται μεγαλύτερη απειλή. Θεωρώ απίθανο να επιστρέψουμε στη δεκαετία του 1930. Το σήμερα δεν προμηνύει φασισμό, βία και παγκόσμιο πόλεμο. Οι κοινωνίες μας είναι πολύ διαφορετικές –πολύ εύπορες, πολύ ηλικιωμένες, πολύ δικτυωμένες– για κάτι τέτοιο, και η συλλογική ιστορική γνώση μας γύρω από το τι πήγε στραβά τότε είναι πολύ εμπεδωμένη. Πιθανόν να μας εκπλήξει η μορφή που θα πάρει η δημοκρατία καθώς τελειώνει. Και μπορεί να κοιτάζουμε σε λάθος μέρη και να μην το προσέξουμε καν.

Η σύγχρονη πολιτική επιστήμη δεν έχει να πει πολλά για τους νέους τρόπους με τους οποίους θα μπορούσε να αποτύχει η δημοκρατία γιατί την απασχολεί ένα διαφορετικό ερώτημα: Πώς αναδύεται η δημοκρατία. Αυτό είναι κατανοητό. Την περίοδο της εξάπλωσής της στον κόσμο η δημοκρατία συχνά εξελίχθηκε κάνοντας δύο βήματα μπροστά κι ένα πίσω. Σε χώρες της Αφρικής ή της Λατινικής Αμερικής ή της Ασίας η δημοκρατία μπορεί να έβαινε προς την εδραίωσή της

κι ένα πραξικόπημα ή μια στρατιωτική επέμβαση να την κατέστειλε μέχρις ότου να γίνει μια νέα προσπάθεια. Έχει συμβεί αυτό σε μέρη σαν τη Χιλή, τη Νότια Κορέα, την Κένυα. Αποτελεί κεντρικό γρίφο της πολιτικής επιστήμης το τι παγιώνει τη δημοκρατία. Κατά βάση είναι θέμα εμπιστοσύνης: Οι άνθρωποι που έχουν κάτι να χάσουν από μια εκλογική αναμέτρηση πρέπει να πιστεύουν ότι αξίζει τον κόπο να επιμείνουν μέχρι την επόμενη. Οι πλούσιοι πρέπει να πιστεύουν ότι οι φτωχοί δε θα τους πάρουν τα χρήματά τους. Οι στρατιωτικοί πρέπει να πιστεύουν ότι οι πολίτες δε θα τους πάρουν τα όπλα τους. Συχνά αυτή η εμπιστοσύνη καταρρέει. Τότε η δημοκρατία καταλύεται.

Το αποτέλεσμα είναι ότι οι πολιτικοί επιστήμονες τείνουν να σκέφτονται την αποτυχία της δημοκρατίας από την άποψη αυτού που ονομάζουν «υποτροπή». Μια δημοκρατία επανέρχεται στο σημείο στο οποίο δεν είχε ακόμη εδραιωθεί η εμπιστοσύνη στους θεσμούς της. Γι' αυτόν τον λόγο ανατρέχουμε σε παραδείγματα δημοκρατικής αποτυχίας από το παρελθόν για να προσδιορίσουμε τι θα μπορούσε να πάει στραβά στο παρόν. Υποθέτουμε ότι το τέλος της δημοκρατίας μάς πάει πίσω στην αρχή. Η διεργασία της δημιουργίας βάζει όπισθεν.

Στο παρόν βιβλίο θέλω να προσφέρω μια διαφορετική προοπτική. Τι όψη θα είχε η αποτυχία της πολιτικής σε κοινωνίες όπου η εμπιστοσύνη στη δημοκρατία είναι τόσο εμπεδωμένη ώστε είναι δύσκολο να κλονιστεί; Το ερώτημα του 21ου αιώνα είναι πόσο μπορούμε να επιμείνουμε σε θεσμικές μορφές που έχουμε συνηθίσει τόσο πολύ να εμπιστευόμαστε ώστε δεν προσέχουμε πια ότι έχουν πάψει να εξυπηρετούν τον σκο-

πό τους. Αυτές οι μορφές περιλαμβάνουν τις τακτικές εκλογές, που παραμένουν το θεμέλιο της δημοκρατικής πολιτικής. Όμως περιλαμβάνουν επίσης τα δημοκρατικά νομοθετικά σώματα, τα ανεξάρτητα δικαστήρια και τον ελεύθερο τύπο. Είναι δυνατόν όλες τους να συνεχίσουν να λειτουργούν όπως πρέπει, χωρίς όμως να φέρνουν τα αποτελέσματα που πρέπει. Μια κούφια εκδοχή της δημοκρατίας μπορεί να μας βαυκαλίζει με ένα κίβδηλο αίσθημα ασφάλειας. Μπορεί να εξακολουθούμε να την εμπιστευόμαστε και να προσβλέπουμε ότι θα μας σώσει, ενώ βράζουμε από τον θυμό μας για την αδυναμία της να αρθεί στο ύψος των περιστάσεων. Η δημοκρατία θα μπορούσε να αποτύχει παραμένοντας άθικτη.

Αυτή η ανάλυση μοιάζει ίσως να έρχεται σε αντίθεση με τις συχνές συζητήσεις για την απώλεια εμπιστοσύνης στη δημοκρατική πολιτική και στους πολιτικούς σε όλο το φάσμα των δυτικών κοινωνιών. Είναι αλήθεια ότι σήμερα περισσότερο από ποτέ πολλοί ψηφοφόροι δε συμπαθούν και δεν εμπιστεύονται τους εκλεγμένους αντιπροσώπους τους. Όμως δεν πρόκειται για την απώλεια εμπιστοσύνης που οδηγεί τους ανθρώπους να πάρουν τα όπλα ενάντια στη δημοκρατία. Πρόκειται για την απώλεια εμπιστοσύνης που τους οδηγεί να σηκώνουν τα χέρια ψηλά από απελπισία. Η δημοκρατία μπορεί να επιβιώσει επί μακρόν από αυτή τη συμπεριφορά. Παραμένει ανοιχτό το ερώτημα πού θα καταλήξει αυτό, και θα προσπαθήσω να το απαντήσω. Πάντως δε θα καταλήξει στη δεκαετία του 1930.

Πρέπει να προσπαθούμε να μην αντιλαμβανόμαστε την ιστορία σαν να ήταν η απίστευτη ιστορία του Μπέντζαμιν Μπάττον, δηλαδή σαν τα παλιά πράγματα να

ξαναγίνονται νέα ακόμη και καθώς συσσωρεύουν πείρα. Η ιστορία δε βάζει όπισθεν. Είναι αλήθεια ότι η σύγχρονη δυτική δημοκρατία συμπεριφέρεται με τρόπους που μοιάζουν να απηχούν μερικές από τις πιο σκοτεινές στιγμές του παρελθόντος μας – έχουν ένα δίκιο όσοι φοβήθηκαν το χειρότερο παρακολουθώντας τους διαδηλωτές με τις σβάστικες στους δρόμους της Σάρλοτσβιλ στη Βιρτζίνια κι έπειτα ακούγοντας τον πρόεδρο των Ηνωμένων Πολιτειών να κατορθώνει να μοιράσει το φταίξιμο ένθεν και ένθεν. Όμως αυτά τα γεγονότα, αν και θλιβερά, δεν προοιωνίζονται επιστροφή σε κάτι που απλώς νομίζαμε ότι είχαμε αφήσει πίσω μας. Έχουμε όντως αφήσει πίσω μας τον 20ό αιώνα. Χρειαζόμαστε ένα νέο πλαίσιο αναφοράς.

Θα ήθελα, λοιπόν, να προτείνω μια διαφορετική αναλογία. Δεν είναι τέλεια, αλλά ελπίζω να συμβάλει στην κατανόηση της επιχειρηματολογίας αυτού του βιβλίου. Η δυτική δημοκρατία περνάει κρίση μέσης ηλικίας. Δε θέλω να υποβαθμίσω αυτό που συμβαίνει: Οι κρίσεις μέσης ηλικίας μπορεί να αποβούν καταστρεπτικές, ακόμη και μοιραίες. Και η παρούσα κρίση είναι κρίση με τα όλα της. Όμως πρέπει να την κατανοήσουμε σε σχέση με την κόπωση, τον άστατο χαρακτήρα και τη μακαριότητα που παρουσιάζει σήμερα η δημοκρατία, καθώς και με την οργή. Στα συμπτώματα μιας κρίσης μέσης ηλικίας συγκαταλέγεται και η συμπεριφορά που προσιδιάζει σε πολύ νεότερα άτομα. Όμως θα ήταν σφάλμα να υποθέσουμε ότι θα κατανοήσουμε τι συμβαίνει μελετώντας τη συμπεριφορά των νέων.

Το να αγοράσει παρορμητικά μοτοσικλέτα ένας δυστυχής μεσήλικας είναι κάτι δυνητικά επικίνδυνο. Αν σταθεί πραγματικά άτυχος κάπου θα στουκάρει. Όμως

είναι πολύ λιγότερο επικίνδυνο από το να αγοράσει μοτοσικλέτα ένας δεκαεπτάχρονος. Συνήθως ο μεσήλικας απλώς γίνεται λίγο ρεζίλι. Η μοτοσικλέτα του κάνει μερικές βόλτες και καταλήγει παρκαρισμένη, σε ακινησία ή σε άλλο ιδιοκτήτη. Η κρίση θα πρέπει, ει δυνατόν, να επιλυθεί με κάποιον άλλο τρόπο. Η αμερικανική δημοκρατία περνάει μια δυστυχισμένη μέση ηλικία. Ο Ντόναλντ Τραμπ είναι η μοτοσικλέτα της. Υπάρχει το ενδεχόμενο να στουκάρει άσχημα. Το πιο πιθανό είναι ότι η κρίση θα συνεχιστεί και θα πρέπει να επιλυθεί με κάποιον άλλο τρόπο, αν είναι δυνατόν.

Αντιλαμβάνομαι ότι η πραγμάτευση της κρίσης της δημοκρατίας με αυτούς τους όρους θα μπορούσε να φανεί εγωκεντρική, ειδικά από τη στιγμή που καταπιάνεται με αυτή ένας προνομιούχος λευκός μεσήλικας. Η ενασχόληση με ένα τέτοιο θέμα συνιστά μια πολυτέλεια που δε διαθέτουν πολλοί άνθρωποι ανά τον πλανήτη. Μιλάμε για προβλήματα του πρώτου κόσμου. Η κρίση είναι πραγματική, αλλά έχει και μια διάσταση ανεκδότη. Γι' αυτό είναι τόσο δύσκολο να προβλέψει κανείς την πιθανή έκβασή της.

Μια κρίση που δεν επέρχεται ούτε στην αρχή ούτε στο τέλος, αλλά κάπου στη μέση μιας ζωής, σημαίνει μια διελκυστίνδα ανάμεσα στο παρελθόν και στο μέλλον. Η επιθυμία μας για κάτι καλύτερο μας έλκει προς τα εμπρός. Η απροθυμία μας να εγκαταλείψουμε κάτι που μας έχει φέρει μέχρι εδώ μας έλκει προς τα πίσω. Η απροθυμία είναι κατανοητή: Η δημοκρατία μάς έχει προσφέρει καλές υπηρεσίες. Η γοητεία της σύγχρονης δημοκρατίας έγκειται στην ικανότητά της να ωφελεί μακροπρόθεσμα μια κοινωνία και να δίνει φωνή στον κάθε πολίτη της. Πρόκειται για καταπληκτικό

συνδυασμό. Εύκολα καταλαβαίνει κανείς γιατί δε θέλουμε να την εγκαταλείψουμε, τουλάχιστον όχι ακόμη. Όμως ίσως δεν είναι ανάγκη να επιλέξουμε ανάμεσα σε όλο το δημοκρατικό πακέτο και σε κάποιο εναλλακτικό, αντιδημοκρατικό πακέτο. Ίσως τα στοιχεία που καθιστούν τη δημοκρατία τόσο ελκυστική συνεχίσουν να λειτουργούν, αλλά όχι μαζί. Το πακέτο αρχίζει να κατακερματίζεται. Μερικές φορές λέμε για έναν άνθρωπο που αρχίζει να χάνει τον εαυτό του ότι γίνεται κομμάτια. Σήμερα η δημοκρατία μοιάζει να γίνεται κομμάτια. Αυτό δε σημαίνει ότι η κατάσταση δε διορθώνεται. Διορθώνεται ακόμη.

Ποιοι παράγοντες, λοιπόν, καθιστούν την παρούσα κρίση της δημοκρατίας διαφορετική από εκείνες του παρελθόντος, όταν ήταν νεότερη; Πιστεύω ότι υπάρχουν τρεις βασικές διαφορές. Πρώτον, η πολιτική βία δεν είναι αυτό που ήταν για τις προγενέστερες γενιές, είτε ως προς την κλίμακα είτε ως προς τον χαρακτήρα της. Οι δυτικές δημοκρατίες είναι κατά βάση ειρηνικές κοινωνίες, πράγμα που σημαίνει ότι οι πιο καταστρεπτικές παρορμήσεις μας εκδηλώνονται με άλλους τρόπους. Ασφαλώς εξακολουθεί να υπάρχει βία. Όμως αφορά τις παρυφές της πολιτικής μας και τις εσοχές της φαντασίας μας, χωρίς ποτέ να πρωταγωνιστεί. Η βία είναι το φάντασμα αυτής της ιστορίας. Δεύτερον, η απειλή της καταστροφής έχει αλλάξει. Άλλοτε μια διαφαινόμενη καταστροφή εμψύχωνε, ενώ τώρα τείνει να αποχαυνώνει. Αντιμέτωποι με τους φόβους μας μουνδιάζουμε. Τρίτον, η επανάσταση της τεχνολογίας της πληροφορικής έχει αλλάξει άρδην τους όρους με τους οποίους πρέπει να λειτουργεί η δημοκρατία. Πλέον εξαρτιόμαστε από μορφές επικοινωνίας και μοιράσμα-

τος πληροφοριών που ούτε ελέγχουμε ούτε κατανοούμε πλήρως. Όλα αυτά τα γνωρίσματα της δημοκρατίας μας συμβαδίζουν με το ότι μεγαλώνει ηλικιακά.

Έχω οργανώσει αυτό το βιβλίο γύρω από τρία θέματα: πραξικόπημα, καταστροφή, τεχνολογική κυριαρχία. Ξεκινώ με τα πραξικοπήματα –τους καθιερωμένους δείκτες αποτυχίας της δημοκρατίας–, για να διερευνήσω αν παραμένει ρεαλιστική προοπτική η ένοπλη κατάλυση των δημοκρατικών θεσμών. Αν όχι, πώς θα μπορούσε να ανατραπεί η δημοκρατία χωρίς χρήση βίας; Θα αντιλαμβανόμασταν καν ότι συμβαίνει; Η εξάπλωση των θεωριών συνωμοσίας αποτελεί σύμπτωμα της αυξανόμενης αβεβαιότητάς μας ως προς τον εντοπισμό της απειλής. Τα πραξικοπήματα απαιτούν συνωμοσίες γιατί πρέπει να σχεδιαστούν μυστικά από μικρές ομάδες, αλλιώς αποτυγχάνουν. Χωρίς αυτές μας μένουν οι θεωρίες συνωμοσίας, που αφήνουν τα πάντα μετέωρα.

Έπειτα εξερευνώ τον κίνδυνο μιας καταστροφής. Η δημοκρατία θα καταρρεύσει, αν καταρρεύσουν όλα τα άλλα: Ένας πυρηνικός πόλεμος, μια βιβλική κλιματική μεταβολή, η βιοτρομοκρατία, η επέλαση των φονικών ρομπότ, όλα τους θα μπορούσαν να σημάνουν το τέλος της δημοκρατικής πολιτικής, που βέβαια θα ήταν το τελευταίο που θα μας ενδιέφερε σε τέτοια περίπτωση. Αν κάτι πάει όχι απλώς στραβά, αλλά θεόστραβα, οι άνθρωποι που θα απομείνουν θα δίνουν καθημερινά τη μάχη της επιβίωσης και δε θα κόπτονται να ψηφίζουν για κοινωνικοπολιτικές αλλαγές. Όμως πόσο μεγάλος είναι ο κίνδυνος, αν δε μας προκύψει κάποια τέτοια συμφορά, η δημοκρατία να απολέσει ούτως ή άλλως κάθε ιχμάδα της δύναμής της επειδή θα έχουμε παραλύσει από την αναποφασιστικότητα;

Στη συνέχεια πραγματεύομαι την πιθανότητα της τεχνολογικής κυριαρχίας. Τα ευφυή ρομπότ απέχουν πολύ ακόμη. Όμως χαμηλού επιπέδου, ημιευφυείς μηχανές που εξορύσσουν δεδομένα για λογαριασμό μας και λαμβάνουν λαθραία αποφάσεις που είμαστε πολύ απασχολημένοι να αναλάβουμε οι ίδιοι παρεισφρέουν βαθμιαία όλο και περισσότερο στη ζωή μας. Σήμερα διαθέτουμε τεχνολογία που υπόσχεται μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα από οτιδήποτε έχουμε γνωρίσει, η οποία ελέγχεται από εταιρείες που υπόκεινται σε δημόσιο έλεγχο λιγότερο από οποιοσδήποτε άλλες στη σύγχρονη πολιτική ιστορία. Άραγε θα παραιτηθούμε από τη δημοκρατική ευθύνη υπέρ αυτών των νέων δυνάμεων, έτσι απλά, χωρίς καν ένα αντίο;

Τέλος, διερευνώ αν έχει νόημα να επιδιώξουμε την αντικατάσταση της δημοκρατίας από κάτι καλύτερο. Μια κρίση μέσης ηλικίας μπορεί να αποτελεί σημάδι ότι έχουμε πραγματικά ανάγκη να αλλάξουμε. Αν έχουμε περιέλθει σε αδιέξοδο, γιατί να μην ξεκοφουμε μια και καλή απ' ό,τι μας μιζεριάζει; Είναι διάσημη η ρήση του Τσόρτσιλ (Churchill) ότι η δημοκρατία αποτελεί το χειρότερο σύστημα διακυβέρνησης, αν εξαιρέσει κανείς όλα τα άλλα που έχουν δοκιμαστεί κατά καιρούς. Το είπε το 1947. Έχει περάσει πολύς καιρός από τότε. Όντως δεν έχει προκύψει κάτι καλύτερο προς δοκιμή μέχρι σήμερα; Εξετάζω κάποιες εναλλακτικές επιλογές, από τον αυταρχισμό του 21ου αιώνα έως τον αναρχισμό του 21ου αιώνα.

Εν κατακλείδι εξετάζω τους τρόπους με τους οποίους θα μπορούσε να τελειώσει η ιστορία της δημοκρατίας. Κατά τη γνώμη μου, δε θα λήξει σε ένα και μοναδικό χρονικό σημείο. Οι δημοκρατίες ανά τον κόσμο, δεδο-

μένων των πολύ διαφορετικών εμπειριών που έχουν καθορίσει την καθεμία, θα συνεχίσουν να ακολουθούν διαφορετικούς δρόμους. Το ότι η αμερικανική δημοκρατία μπορεί να επιβιώσει από τον Τραμπ δε σημαίνει ότι η τουρκική δημοκρατία μπορεί να επιβιώσει από τον Ερντογάν (Erdogan). Η δημοκρατία θα μπορούσε να ευδοκιμεί στην Αφρική και να δείχνει σημάδια παρακμής στην Ευρώπη. Το τι συμβαίνει στη δημοκρατία στη Δύση δεν πρόκειται κατ' ανάγκη να καθορίσει τη μοίρα της δημοκρατίας παντού. Όμως η δυτική δημοκρατία παραμένει ο σημαιοφόρος της δημοκρατικής προόδου. Τυχόν αποτυχία της θα είχε τεράστιες επιπτώσεις όσον αφορά το μέλλον της πολιτικής.

Ότι κι αν συμβεί –εκτός αν αυτό είναι η συντέλεια του κόσμου–, το τέλος θα διαρκέσει πολύ. Η εμπειρία της σύγχρονης αμερικανικής δημοκρατίας βρίσκεται στην καρδιά της αφήγησής μου, αλλά αυτή πρέπει να κατανοηθεί σε σχέση με την ευρύτερη εμπειρία της δημοκρατίας σε άλλους καιρούς και σε άλλα μέρη. Όταν λέω ότι πρέπει να εγκαταλείψουμε την εμμονή μας με τη δεκαετία του 1930 δεν υπονοώ ότι δεν έχει σημασία η ιστορία. Κάθε άλλο: Η εμμονή μας με μια χούφτα μεμονωμένες τραυματικές στιγμές του παρελθόντος μας μπορεί να μας εμποδίσει να αντιληφθούμε τα πολλά διδάγματα που είναι δυνατόν να αντλήσουμε από άλλες χρονικές περιόδους. Η δεκαετία του 1890 έχει να μας διδάξει εξίσου πολλά με τη δεκαετία του 1930. Πηγαίνω ακόμη πιο πίσω: Στη δεκαετία του 1650 και στη δημοκρατία του αρχαίου κόσμου. Χρειαζόμαστε την ιστορία για να μας βοηθήσει να απελευθερωθούμε από τις ανθυγιεινές έμμονες ιδέες μας με το πρόσφατο παρελθόν μας. Είναι η θεραπεία του μεσήλικα.

Το μέλλον θα διαφέρει από το παρελθόν. Το παρελθόν είναι πιο μακρύ απ' ό,τι νομίζουμε. Η Αμερική δεν είναι όλος ο κόσμος. Παρ' όλα αυτά, ξεκινώ από το πολύ πρόσφατο αμερικανικό παρελθόν, την ορκωμοσία του προέδρου Τραμπ. Δεν επρόκειτο για το τέλος της δημοκρατίας. Όμως επρόκειτο για μια καλή αφετηρία ώστε να σκεφτεί κανείς τι θα μπορούσε να σημαίνει το τέλος της δημοκρατίας.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

20 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 2017

Παρακολούθησα την ορκωμοσία του Ντόναλντ Τραμπ ως προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών σε μια μεγάλη οθόνη μιας αίθουσας διαλέξεων του Κέιμπριτζ στην Αγγλία. Η αίθουσα ήταν γεμάτη φοιτητές από το εξωτερικό που είχαν έρθει προετοιμασμένοι για το κρύο – οι δημόσιες αίθουσες του Κέιμπριτζ ενίοτε δεν είναι ακριβώς φούρνος, και τα παλτά και τα κασκόλ έδιναν κι έπαιρναν στην αίθουσα, όπως στην εξέδρα στην Ουάσινγκτον. Όμως η ατμόσφαιρα μεταξύ των φοιτητών δεν ήταν ψυχρή. Πολλοί αστειεύονταν και γελούσαν. Επικρατούσε μια διάθεση ευθυμίας, όπως σε οποιαδήποτε δημόσια κηδεία.

Όταν άρχισε να μιλάει ο Τραμπ τούς κόπηκε το γέλιο. Έμοιαζε αλλόκοτος και απειλητικός εκεί ψηλά στην οθόνη, με φόντο τις αρχαιοπρεπείς κολόνες και τις πτωχωτές αμερικανικές σημαίες. Τα χρειαστήκαμε. Το εκφοβιστικό ύφος του Τραμπ και οι άξεστα επιβλητικές χειρονομίες του – τα κοντόχοντρα δάχτυλά του έσκιζαν τον αέρα, για να γίνουν, στο αποκορύφωμα της ομιλίας του, υψωμένη γροθιά– οδήγησαν πολλούς από μας στην ίδια σκέψη, ότι επρόκειτο για μια καρτουνίστικη εκδοχή του φασισμού. Η ομοιότητα με μια σκηνή από

ταινία με τον Μπάτμαν –η ομιλία του Τζόκερ προς τους φοβισμένους πολίτες της Γκόθαμ– ήταν τόσο μεγάλη, ώστε έδινε την αίσθηση του κλισέ. Αυτό δε σημαίνει ότι η σύγκριση ήταν ατυχής. Στα κλισέ πηγαίνει η αλήθεια να πεθάνει.

Ο λόγος του Τραμπ ήταν σοκαριστικός. Δυσοίωνες φράσεις απηχούσαν τις άγριες, οργισμένες παρυφές της δημοκρατικής πολιτικής, όπου η δημοκρατία μπορεί να ρέπει προς το αντίθετό της. Ένας θρήνος τον διακατείχε, για τα «σκουριασμένα εργοστάσια, διασκορπισμένα σαν ταφόπλακες στη γη του έθνους μας [...] το έγκλημα και οι συμμορίες και τα ναρκωτικά». Απεύθυνε ένα κάλεσμα για αναγέννηση της εθνικής υπερηφάνειας, υπενθυμίζοντας στο ακροατήριό του ότι «στις φλέβες μας ρέει το ίδιο πατριωτικό αίμα». Τα λόγια του ακούγονταν σχεδόν σαν απροκάλυπτη απειλή. Πάνω απ' όλα, αμφισβήτησε τη βασική ιδέα της αντιπροσωπευτικής διακυβέρνησης, που σημαίνει ότι οι πολίτες εμπιστεύονται εκλεγμένους πολιτικούς για να αποφασίζουν για λογαριασμό τους. Ο Τραμπ κατηγορήσε τους επαγγελματίες πολιτικούς ότι είχαν προδώσει τον αμερικανικό λαό και είχαν καταχραστεί την εμπιστοσύνη του:

Επί πάρα πολύ καιρό μια μικρή ομάδα στην πρωτεύουσα του έθνους μας απολάμβανε τα οφέλη της εξουσίας, ενώ ο λαός επωμιζόταν το κόστος.

Η Ουάσινγκτον ευδοκίμουσε – όμως ο λαός δεν είχε μερίδιο στον πλούτο της.

Οι πολιτικοί ευημερούσαν – όμως οι δουλειές έφευγαν και τα εργοστάσια έκλειναν.²

Επέμεινε ότι η εκλογή του σηματοδοτούσε τη μεταφορά της εξουσίας όχι απλώς από πρόεδρο σε πρόεδρο ή από κόμμα σε κόμμα, αλλά από την Ουάσινγκτον στον λαό, στον οποίο και ανήκε. Άραγε θα κινητοποιούσε τη λαϊκή οργή ενάντια σε όποιους αξιωματούχους τού στέκονταν τώρα εμπόδιο; Ποιος θα ήταν σε θέση να τον σταματήσει; Με τη λήξη της ομιλίας του η αίθουσά μας στο Κέιμπριτζ είχε μείνει εμβρόντητη. Δε σαστίσαμε μόνο εμείς. Ο παλαιότερος προκάτοχος του Τραμπ Τζορτζ Γ. Μπους (George W. Bush) ακούστηκε να μουρμουρίζει καθώς αποχωρούσε από την εξέδρα: «Μας κούφανε».

Στη συνέχεια, καθώς ζούμε σε μια εποχή στην οποία ό,τι έχει καταναλωθεί μπορεί άμεσα να καταναλωθεί εκ νέου, αποφασίσαμε να παρακολουθήσουμε ξανά την ομιλία. Η δεύτερη φορά ήταν διαφορετική. Βρήκα την ομιλία λιγότερο σοκαριστική, καθώς γνώριζα το περιεχόμενό της. Ένιωσα ότι είχα αντιδράσει υπερβολικά. Το ότι ο Τραμπ έλεγε όλα αυτά τα πράγματα δε σήμαινε ότι όντως ίσχυαν. Ο τρομακτικός λόγος του ερχόταν σε αντίθεση με το όλο, κατ' ουσίαν πολιτισμένο, σκηνικό. Άραγε μια χώρα τόσο διασπασμένη όσο την παρουσίαζε δε θα δυσκολευόταν να καθίσει ευγενικά και να παρακολουθήσει την ορκωμοσία του; Επίσης, ερχόταν σε αντίθεση με ό,τι γνώριζα για την Αμερική. Δεν πρόκειται για διαλυμένη κοινωνία, ασφαλώς όχι, υπό κανένα ιστορικό πρίσμα.

Παρά ορισμένα πρόσφατα κρούσματα, η βία συνολικά παρουσιάζει πτωτική τάση. Η ευμάρεια αυξάνεται, αν και παραμένει πολύ άνισα κατανεμημένη. Αν οι άνθρωποι πίστευαν πραγματικά όσα έλεγε ο Τραμπ θα τον είχαν ψηφίσει; Κάτι τέτοιο θα συνιστούσε πολύ τολ-

μηρή πράξη, αφού θα συνεπαγόταν τον κίνδυνο γενικής κατάρρευσης του πολιτικού συστήματος. Μήπως τον ψήφισαν επειδή δεν πίστευαν πραγματικά όσα έλεγε;

Μου πήρε ένα τέταρτο περίπου να χωνέψω την ιδέα ότι η ρητορική του ήταν η νέα κανονικότητα. Οι συντάκτες της ομιλίας του Τραμπ, ο Στιβ Μπάννον (Steve Bannon) και ο Στίβεν Μίλλερ (Stephen Miller), είχαν φροντίσει να μην εκστομίσει τίποτα ρητά αντιδημοκρατικό. Επρόκειτο για έναν λαϊκιστικό λόγο, αλλά ο λαϊκισμός δεν εναντιώνεται στη δημοκρατία. Αντιθέτως, προσπαθεί να την αποκαταστήσει, ενάντια στις ελίτ που την έχουν προδώσει. Τίποτε από όσα είπε ο Τραμπ δεν αμφισβητούσε τον ακρογωνιαίο λίθο της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, ότι σε μια προκαθορισμένη χρονική στιγμή ο λαός έχει την ευκαιρία να δηλώσει ότι παύει να ανέχεται τους πολιτικούς που μέχρι τότε αποφάσιζαν για λογαριασμό του. Ο Τραμπ εξέφραζε αυτό που σαφώς είχαν κατά νου όσοι τον είχαν ψηφίσει: Ως εδώ και μη παρέκει.

Καθώς παρακολουθούσα ξανά την ομιλία, άρχισα να επικεντρώνομαι λιγότερο στον Τραμπ και περισσότερο στους ανθρώπους που τον περιστοίχιζαν. Η Μελάνια Τραμπ (Melania Trump) έδειχνε ανήσυχη που βρισκόταν στην εξέδρα με τον σύζυγό της. Ο πρόεδρος Ομπάμα (Obama) απλώς φαινόταν να αισθάνεται άβολα. Η Χίλλαρυ Κλίντον (Hillary Clinton), παράμερα, έδειχνε αποσβολωμένη. Οι επιτελάρχες ήταν ανέκφραστοι και υπέμεναν στωικά την τελετή. Η αλήθεια είναι ότι ο Τραμπ μετά τον όρκο του δε θα μπορούσε να πει και πολλά πράγματα που θα συνιστούσαν άμεση απειλή για την αμερικανική δημοκρατία. Ήταν απλώς λόγια. Οι μοναδικοί άνθρωποι που είχαν τη δύναμη να

τερματίσουν την αμερικανική δημοκρατία στις 20 Ιανουαρίου 2017 ήταν εκείνοι που βρίσκονταν δίπλα του. Και δεν έκαναν τίποτα.

Πώς θα μπορούσε να είναι αλλιώς τα πράγματα; Δημοκρατία σημαίνει τουλάχιστον ότι οι ηττημένοι μιας εκλογικής αναμέτρησης απλώς αποδέχονται την ήττα τους. Παραδίδουν την εξουσία χωρίς να καταφύγουν στη βία. Με άλλα λόγια, φορούν το χαμόγελό τους και το υπομένουν. Αν συμβεί αυτό μία φορά, έχεις μια δημοκρατία εν τη γενέσει. Αν συμβεί δεύτερη φορά, έχεις μια δημοκρατία με γερά θεμέλια. Στην Αμερική έχει συμβεί πενήντα επτά φορές οι ηττημένοι των προεδρικών εκλογών να αποδεχτούν το αποτέλεσμα, αν και ενίοτε η κατάσταση υπήρξε επισφαλής (όπως στις πολύ αμφιλεγόμενες εκλογές του 1876 και του 2000, μετά τις οποίες ανέλαβε την προεδρία ο ηττημένος σε ψήφους, όπως ο Τραμπ). Είκοσι μία φορές οι ΗΠΑ έχουν δει να πραγματοποιείται μια ειρηνική μεταβίβαση εξουσίας από το ένα κόμμα στο άλλο. Μόνο μία φορά, το 1861, απέτυχε σε αυτή τη δοκιμασία η αμερικανική δημοκρατία – μια ομάδα πολιτειών του Νότου δεν ήθελε με κανέναν τρόπο να γίνει νόμιμος πρόεδρος τους ο Αβραάμ Λίνκολν (Abraham Lincoln) και πολέμησε επί τέσσερα χρόνια για να το αποτρέψει.

Με άλλα λόγια, η δημοκρατία είναι εμφύλιος πόλεμος χωρίς ένοπλες συγκρούσεις.³ Καταλύεται όταν οι μάχες δι' αντιπροσώπου αντικαθίστανται από πολεμικές αναμετρήσεις. Η αμερικανική δημοκρατία θα κινδύνευε σοβαρά μετά τη νίκη του Τραμπ μόνο αν ο πρόεδρος Ομπάμα ή η Χίλλαρυ Κλίντον αρνούσαν να αποδεχτούν το αποτέλεσμα. Η Κλίντον έλαβε πολύ περισσότερες ψήφους απ' ό,τι ο Τραμπ –2,9 εκατομμύρια–

και περισσότερες από οποιονδήποτε ηττηθέντα υποψήφιο πρόεδρο στην αμερικανική ιστορία, για να καταλήξει δεύτερη εξαιτίας των απαρχαιωμένων κανόνων του Κολεγίου των Εκλεκτόρων. Το βράδυ των εκλογών η Κλίντον δυσκολευόταν να αποδεχτεί ότι είχε νικηθεί, όπως συμβαίνει συχνά με τους ηττημένους υποψηφίους. Ο Ομπάμα τής τηλεφώνησε και την προέτρεψε επίμονα να αναγνωρίσει την έκβαση το συντομότερο δυνατόν. Το μέλλον της αμερικανικής δημοκρατίας εξαρτιόταν από αυτό.

Από αυτή την άποψη, πιο σημαντικός λόγος από εκείνον του Τραμπ μετά την ορκωμοσία του υπήρξε ο λόγος του Ομπάμα στο γρασίδι του Λευκού Οίκου στις 9 Νοεμβρίου, την επομένη των εκλογών. Όταν έφτασε ο Ομπάμα βρήκε πολλά μέλη του επιτελείου του με δάκρυα στα μάτια, μπροστά στη ζοφερή προοπτική οκτώ χρόνια σκληρής δουλειάς να πάνε στράφι εξαιτίας ενός ανθρώπου που έμοιαζε εντελώς ακατάλληλος για το αξίωμα στο οποίο είχε εκλεγεί. Το αποτέλεσμα είχε ανακοινωθεί λίγες ώρες νωρίτερα, και οργισμένοι Δημοκρατικοί ήδη αμφισβητούσαν τη νομιμότητα του Τραμπ. Ο Ομπάμα κράτησε αντίθετη στάση:

Ας θυμηθούμε ότι η χώρα αυτή δεν πορεύτηκε ποτέ σε ευθεία γραμμή. Ζιγκ ζαγκ κάνουμε και μερικές φορές κινούμαστε με τρόπους που άλλοι θεωρούν προοδευτικούς και άλλοι οπισθοδρομικούς, και δεν πειράζει αυτό. [...]

Το θέμα είναι ότι όλοι μας προχωρούμε με πίστη στην καλή προαίρεση των συμπολιτών μας, γιατί αυτή η πίστη στην καλή προαίρεση είναι βασική προϋπόθεση μιας εύρωστης δημοκρατίας. [...] Και γι' αυ-

τόν τον λόγο είμαι πεπεισμένος ότι τούτο το απίστευτο ταξίδι μας ως Αμερικανών θα συνεχιστεί. Και ανυπομονώ να κάνω ό,τι περνάει από το χέρι μου για να διασφαλίσω ότι ο επόμενος πρόεδρος θα επιτύχει σε αυτό.⁴

Εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς γιατί ο Ομπάμα δεν είχε άλλη επιλογή παρά να πει όσα είπε. Οτιδήποτε άλλο θα σήμαινε αμφισβήτηση της λειτουργίας της δημοκρατίας. Αξίζει τον κόπο, όμως, να θέσουμε το εξής ερώτημα: Υπό ποιες περιστάσεις ένας εν ενεργεία πρόεδρος θα ένιωθε αναγκασμένος να πει κάτι διαφορετικό; Πότε η πίστη στο ζιγκ ζαγκ της δημοκρατικής πολιτικής παύει να αποτελεί προϋπόθεση της προόδου και αρχίζει να γίνεται όμηρος της τύχης;

Αν είχε κερδίσει τις εκλογές του 2016 η Κλίντον –ειδικά αν κάπως είχε καταφέρει να πάρει με το μέρος της το Κολέγιο των Εκλεκτόρων χωρίς να έχει την πλειοψηφία του λαού–, μάλλον ο Τραμπ δε θα είχε αποδειχτεί εξίσου μεγαλόψυχος. Καθ' όλη τη διάρκεια της προεκλογικής εκστρατείας του είχε καταστήσει σαφές ότι η προθυμία του να αποδεχτεί το αποτέλεσμα θα εξαρτιόταν από το αν θα ήταν νικητής. Ένας ηττημένος Τραμπ θα μπορούσε κάλλιστα να αμφισβητήσει τη βασική αρχή της δημοκρατικής πολιτικής, ότι, όπως το έθεσε ο Ομπάμα, «αν χάσουμε, μαθαίνουμε από τα λάθη μας, καθόμαστε να σκεφτούμε, γλείφουμε τις πληγές μας, ανασκουμπωνόμαστε, επιστρέφουμε στην αρένα».⁵ Δεν είναι στο στιλ του Τραμπ να γλείφει τις πληγές του. Αν το χειρότερο σενάριο για μια δημοκρατία είναι οι δύο πλευρές να διαφωνήσουν σχετικά με το αποτέλεσμα της εκλογικής τους αναμέτρησης, τότε η

αμερικανική δημοκρατία απέφυγε παρατρίχα μια σφαίρα το 2016.

Εύκολα φαντάζεται κανείς ότι ενδεχομένως ο Τραμπ να μπόϊκοτάριζε την ορκωμοσία της Χίλλαρυ Κλίντον αν είχε χάσει. Ένα τέτοιο σενάριο θα ήταν άσχημο και θα έδειχνε μικροπρέπεια, και θα μπορούσε να οδηγήσει στη χρήση βίας, αλλά δε θα απέβαινε απαραίτητα μοιραίο για τη συνταγματική διακυβέρνηση. Το δημοκρατικό πολίτευμα θα μπορούσε να αντεπεξέλθει. Από την άλλη μεριά, αν ο Ομπάμα είχε αρνηθεί να επιτρέψει την ορκωμοσία Τραμπ με το επιχείρημα ότι κατείχε ακόμη ο ίδιος τον Λευκό Οίκο ή ότι σχεδίαζε να εγκαταστήσει σε αυτόν την Κλίντον, τότε η δημοκρατία στην Αμερική θα είχε ξοφλήσει, τουλάχιστον για την ώρα.

Υγιής δημοκρατία σημαίνει τουλάχιστον και ότι οι κάτοχοι των όπλων δεν τα χρησιμοποιούν. Οι υποστηρικτές του Τραμπ κατέχουν πλήθος όπλων και, αν είχε ηττηθεί, κάποιοι από αυτούς ενδεχομένως να είχαν μπει στον πειρασμό να τα χρησιμοποιήσουν. Παρ' όλα αυτά, το να αρνηθεί ο αντιπολιτευόμενος υποψήφιος να αποδεχτεί την ήττα του είναι τελείως διαφορετικό από το να αρνηθεί να εγκαταλείψει τη θέση του ο ενεργεια αξιωματούχος. Όση δύναμη πυρός κι αν διαθέτουν οι οπαδοί του θιγέντα ηττημένου, το κράτος διαθέτει πάντα μεγαλύτερη. Αν δε διαθέτει, ουσιαστικά έχει πάψει να αποτελεί κράτος. Οι «κάτοχοι των όπλων», από τον παραπάνω μινιμαλιστικό ορισμό της δημοκρατίας, είναι οι πολιτικοί που ελέγχουν τις ένοπλες δυνάμεις. Η δημοκρατία καταλύεται αν οι εκλεγμένοι αξιωματούχοι που έχουν την εξουσία να λένε στους στρατηγούς τι να κάνουν αρνηθούν να τη μεταβιβάσουν ή οι στρατηγοί αρνηθούν να υπακούσουν.

Αυτό σημαίνει ότι στις 20 Ιανουαρίου στάθηκαν στο πλευρό του Τραμπ και οι άλλοι παίκτες που είχαν τη δυνατότητα να καταφέρουν θανάσιμο πλήγμα στη δημοκρατία: οι διοικητές των αμερικανικών ενόπλων δυνάμεων. Αν είχαν αρνηθεί τις εντολές του νέου αρχηγού τους –για παράδειγμα, αν είχαν αποφασίσει ότι δεν μπορούσαν να του εμπιστευτούν τους πυρηνικούς κωδικούς–, τότε καμία εθιμοτυπική συνέπεια δε θα έκρυβε το γεγονός ότι η τελετή ορκωμοσίας θα ήταν σκέτη παρωδία. Το κλίμα ελαφριάς ιλαρότητας που επικράτησε στην αίθουσα διαλέξεών μας στο Κέιμπριτζ οφειλόταν και στη φήμη που είχε κυκλοφορήσει ότι ο Τραμπ είχε στην κατοχή του την πυρηνική βαλίτσα ήδη από την ώρα του πρωινού. Το αστείο έγκειτο στο ότι είχαμε την τύχη να είμαστε ακόμη ζωντανοί. Όμως κανένας μας δε θα χαμογελούσε αν οι επιτελάρχες είχαν αποφασίσει να αποκλείσουν τον νέο πρόεδρο από την πρόσβαση στα πυρηνικά. Μεγαλύτερη ανησυχία απ' ό,τι ένας νέος πρόεδρος με τη δύναμη να σπείρει τον όλεθρο προκαλεί η προοπτική των στρατηγών που αποφασίζουν να κρατήσουν αυτή τη δύναμη για τον εαυτό τους.

Πάντως αξίζει τον κόπο να τεθούν αναφορικά με τους στρατηγούς τα ίδια ερωτήματα που θα μπορούσαν να τεθούν αναφορικά με έναν εν ενεργεία πρόεδρο. Πότε είναι θεμιτό να αρνηθούν να υπακούσουν στις εντολές ενός νόμιμα εκλεγμένου αρχηγού των ενόπλων δυνάμεων; Ο Τραμπ ανέλαβε τα καθήκοντά του εν μέσω φημών ότι τελούσε υπό την επιρροή μιας ξένης δύναμης. Ήταν σίγουρα άπειρος, μάλλον ανεύθυνος και πιθανώς ανέντιμος. Η αμερικανική δημοκρατία έχει επιβιώσει από χειρότερα – αν η απειρία και η

ανευθυνότητα στις διεθνείς σχέσεις αποτελούσαν εμπόδια ανέλιξης στο ύψιστο αξίωμα, η ιστορία της προεδρίας θα ήταν πολύ διαφορετική. Ακριβώς η γνώση ότι η αμερικανική δημοκρατία έχει επιβιώσει από χειρότερα καθιστά τόσο δύσκολο το να γνωρίζει κανείς πώς να αντιδράσει στην παρούσα περίπτωση. Στο Κέιμπριτζ γελάσαμε λίγο και μετά έπεσε κατήφεια ανάμεσά μας. Το ίδιο συνέβη και στην Ουάσινγκτον.

Η ορκωμοσία του Τραμπ μάς επιτρέπει να σκιαγραφήσουμε τρία υποθετικά σενάρια κατάλυσης μιας δημοκρατίας σαν τις Ηνωμένες Πολιτείες. Το πρώτο είναι λίγο πολύ αδιανόητο: Ο Τραμπ κερδίζει καθ' όλα νόμιμα και το αμερικανικό κράτος αρνείται να αναγνωρίσει τη νίκη του. Ο εν ενεργεία πρόεδρος του αρνείται τα κλειδιά του Λευκού Οίκου και ο στρατός απορρίπτει την εξουσία του. Αυτή είναι η οδός προς τον εμφύλιο πόλεμο. Ο Ομπάμα φρόντισε να αποκλείσει αυτό το ενδεχόμενο σχεδόν αμέσως μόλις έγινε γνωστό το αποτέλεσμα. Το δεύτερο είναι κάτι που θα μπορούσε να συμβεί, αλλά δε συνέβη: Κερδίζει η Χίλλαρυ και ο Ντόναλντ αρνείται να αναγνωρίσει τη νίκη της. Δεν ακολουθεί απαραίτητα εμφύλιος πόλεμος. Η συνέχεια εξαρτάται από το πόση βία είναι διατεθειμένοι να ασκήσουν και να υποστούν οι απογοητευμένοι οπαδοί του Τραμπ. Δε θα μάθουμε ποτέ την απάντηση σε αυτό το ερώτημα. Θεωρώ ότι, παρά τα οργισμένα λόγια, ποτέ δεν υπήρξε πιθανότητα παρατεταμένης άσκησης βίας. Ενδεχομένως κάποιοι άνθρωποι να ήταν διατεθειμένοι να σκοτώσουν για χάρη του Τραμπ. Όμως θα ήταν έτοιμοι να πεθάνουν για χάρη του; Άλλο το ένα, άλλο το άλλο.

Το τρίτο σενάριο είναι αυτό που συνέβη: Ο Τραμπ

κερδίζει και το αμερικανικό πολιτικό κατεστημένο αποφασίζει να φορέσει το χαμόγελό του και να το υπομείνει. Κάποιοι ανεβαίνουν διστακτικά στο άρμα της διακυβέρνησής του, ευελπιστώντας να παράσχουν μια σταθεροποιητική επιρροή. Άλλοι αντιδρούν με έναν μορφασμό απαρésκειας και κάνουν υπομονή μέχρι να περάσουν τα χειρότερα. Πιστεύουν ότι η γλώσσα του Τραμπ μπορεί να απορροφηθεί και να τιθασειυτεί από την προσαρμοστικότητα των αμερικανικών δημοκρατικών θεσμών. Πρόκειται για στοίχημα –και αν ο Τραμπ δεν επιδέχεται τιθάσειυση;–, αλλά όχι απερίσκεπτο. Η άλλη επιλογή –η άρνηση αποδοχής του Τραμπ ως προέδρου– φαίνεται πολύ πιο απερίσκεπτη. Δεν πρόκειται για το ίδιο στοίχημα με το ολέθριο στοίχημα που έβαλε το γερμανικό πολιτικό κατεστημένο το 1932-33, όταν οι πολιτικοί που νόμιζαν ότι μπορούσαν να τιθασειύσουν τον Χίτλερ (Hitler) κατέληξαν να βρίσκονται ανήμποροι στο έλεός του. Η Αμερική του 21ου αιώνα δε μοιάζει καθόλου με τη Γερμανία της Βαϊμάρης. Οι δημοκρατικοί θεσμοί της είναι πολύ πιο σκληραγωγημένοι. Η κοινωνία της έχει πολύ υψηλότερο επίπεδο ευημερίας. Ο πληθυσμός της έχει πολλά καλύτερα πράγματα να κάνει από το να πάρει τα όπλα ενάντια στη δημοκρατία.

Την ώρα που γράφω αυτό το βιβλίο δεν έχει ακόμη διαφανεί η έκβαση του στοιχήματος. Όμως κατά πάσα πιθανότητα η δημοκρατία θα επιβιώσει. Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι, από τη στιγμή που εξελέγη ακόμη και ο Τραμπ, η αμερικανική δημοκρατία λειτούργει μια χαρά. Έχουμε γίνει μάρτυρες μιας συνεχιζόμενης πάλης ανάμεσα σε έναν διασπαστικό Τραμπ και σε ένα σύστημα που είναι σχεδιασμένο για να αντέ-

χει ισχυρές διασπαστικές δυνάμεις, ειδικά δημαγωγικές. Ο δημαγωγός ανακαλύπτει τον κόσμο της διαφοράς ανάμεσα στα λόγια και στις πράξεις. Παγιδεύεται από θεσμούς που εναντιώθηκαν στις απαιτήσεις του για αφοσίωση στο πρόσωπό του.

Το Κογκρέσο δεν αποδείχτηκε τόσο ευπειθές όσο προσδοκούσε ο Τραμπ. Τα δικαστήρια, επίσης, έχουν θέσει φραγμούς στην εκτελεστική εξουσία. Ο Τραμπ, αν μη τι άλλο, έχει καταφέρει με σχετική επιτυχία να διορίζει σε κενές θέσεις δικαστικούς που συμμερίζονται τις απόψεις του. Πάντως, όσον αφορά την ομοσπονδιακή κυβέρνηση, είτε από την αδυναμία είτε από την απροθυμία του να επαναστελεχώσει τη γραφειοκρατία της, πολλές θέσεις παραμένουν κενές. Ασφαλώς, όμως, τα δικαστήρια είναι πάρα πολλά, και οι δικαστές επίσης, για να παίξει αποφασιστικό ρόλο βραχυπρόθεσμα μια τέτοια στρατηγική. Όπως συμβαίνει με κάθε Αμερικανό πρόεδρο, η επίδρασή του στο δικαστικό σύστημα δεν μπορεί παρά να έχει ουσιαστικό αντίκτυπο πολύ μετά τη λήξη της θητείας του. Ο λαϊκισμός που επιδιώκει να επιτύχει τους σκοπούς του διά της δικαστικής οδού είναι απίθανο να φέρει κάποια ιδιαίτερη ανατροπή. Ο Τραμπ έχει τους συντρόφους και τους συνοδοιπόρους του, αλλά το ίδιο ισχύει για όλους τους προέδρους. Πέρα από τον στενό κύκλο του, που ολοένα συρρικνώνεται, οι θεσμοί της αμερικανικής δημοκρατίας αποδεικνύονται σχετικά απόρθητοι.

Πάντως, από τη σκοπιά των πιστών οπαδών του Τραμπ, αυτή η έκβαση δε διαφέρει πολύ από το πρώτο σενάριο. Υποστηρίζουν ότι το αμερικανικό κράτος δεν του αρνήθηκε την εξουσία μην αναγνωρίζοντας τη

νίκη του γιατί δε χρειαζόταν να προβεί σε μια τόσο εξόφθαλμη απόρριψη. Αντί γι' αυτό, το «βαθύ κράτος» επέλεξε να υπονομεύσει την προεδρία Τραμπ από την πρώτη μέρα της ανάληψης των καθηκόντων του. Η προδοσία εκτυλίσσεται εξ ολοκλήρου παρασκηνιακά. Γι' αυτόν τον λόγο η δημοκρατία έχει πάψει να λειτουργεί εδώ και πολύ καιρό, αφού σε κανέναν πρόεδρο με σκοπό να αμφισβητήσει την εξουσία του πολιτικού κατεστημένου δε θα επιτρεπόταν να επιτύχει στο έργο του. Δεν έχει γίνει κανένα πραξικόπημα κατά του Τραμπ. Εντούτοις, από τη στιγμή της ανάληψης των καθηκόντων του γίνεται συνέχεια λόγος για πραξικόπημα, με τους υποστηρικτές του να κατηγορούν τους εχθρούς του μέσα στο ίδιο του το κόμμα, καθώς και το φιλελεύθερο κατεστημένο ότι συνωμοτούν για να τον συντριψούν. Ο συντηρητικός πολιτικός σχολιαστής και δημοκόπος Ρας Λίμπο (Rush Limbaugh) το αποκαλεί «σιωπηλό πραξικόπημα».⁶ Σαν να έχει χάσει εντελώς το νόημά της πια η λέξη πραξικόπημα.

Από τη σκοπιά των αδιάλλακτων αντιπάλων του Τραμπ, αντίθετα, ζούμε μια στρεβλή εκδοχή του δεύτερου σεναρίου. Ο Τραμπ νίκησε, αλλά δεν αναγνώρισε ποτέ τι συνεπαγόταν κανονικά η νίκη του: Να αρχίσει να συμπεριφέρεται ως πρόεδρος. Αρνήθηκε ακόμη και να αναγνωρίσει ότι είχε μειοψηφήσει στις εκλογές, προβάλλοντας τον ισχυρισμό ότι είχε πέσει θύμα εκλογικής απάτης. Πρώτη φορά στην ιστορία ο νικητής δεν αποδέχτηκε τα αποτελέσματα των προεδρικών εκλογών. Η πολιτική επιστήμη δεν έχει και πολλά να πει για αυτό, γιατί δεν εμπίπτει σε καμία θεωρία περί δημοκρατίας. Ο πρόεδρος Τραμπ δεν ανέχεται καμία αρνητική κριτική και δε διστάζει να αμφισβητήσει

οποιαδήποτε πραγματικότητα καταπώς τον βολεύει. Ήδη στην ορκωμοσία του δήλωσε ότι το παρευρισκόμενο πλήθος ήταν τεράστιο, παρ' όλες τις αντίθετες ενδείξεις. Ασκει τη διακυβέρνησή του υπερβαίνοντας τα δημοκρατικά εσκαμμένα, που περιλαμβάνουν την αναγνώριση ότι μπορεί να έχει δίκιο και η άλλη πλευρά. Χλευάζει το σύστημα που τον ανέχεται.

Κι ενώ ο Τραμπ δίνει μάχη με τους αμερικανικούς δημοκρατικούς θεσμούς, εκτυλίσσεται μια άλλη αντιπαράθεση, ανάμεσα στους ανθρώπους που αρνούνται να αποδεχτούν ότι τα πράγματα είναι όπως φαίνονται. Ο δικός τους κόσμος είναι αυτός των θεωριών συνωμοσίας και των εναλλακτικών εκδοχών των γεγονότων: Η αληθινή εικόνα των τεκταινομένων αποκαλύπτεται μόνο εφόσον αποδοθούν αντιδημοκρατικά κίνητρα στους πρωταγωνιστές τους. Μπορεί να δίνεται η εντύπωση ότι η δημοκρατία λειτουργεί, αλλά στην πραγματικότητα δε συμβαίνει κάτι τέτοιο, γιατί η άλλη πλευρά έχει πάψει να παίζει σύμφωνα με τους κανόνες. Υπό το πρίσμα αυτής της αμοιβαία αδιάλλακτης μορφής ιδεολογικής περιχαράκωσης η πολιτική τάξη έχει ήδη διαλυθεί, αλλά κανένας δεν το παραδέχεται ακόμη. Αντί εμφύλιου πολέμου χωρίς ένοπλες συγκρούσεις έχουμε λεκτικές κονταρομαχίες χωρίς εμφύλιο πόλεμο.

Η ύπαρξη αυτού του υπόκοσμου φατριαστικής αντιπαράθεσης καθιστά δυσχερή τον προσδιορισμό τού αν και κατά πόσο είναι δύσκολα τα πράγματα για την αμερικανική δημοκρατία. Αν είχαν υπάρξει άδειες καρτέλες στην εξέδρα της ορκωμοσίας του Τραμπ –ή αν δεν είχε γίνει καν η τελετή–, η απειλή για τη δημοκρατία θα ήταν πασιφανής. Τα αντίπαλα στρατόπεδα θα είχαν αναμφίβολα πάρει θέση μάχης. Το ίδιο θα ίσχυε

αν η τελετή είχε διακοπεί από ένα ξέσπασμα βίας, όπως φοβούνταν ορισμένοι. Θα γνωρίζαμε πού βρισκόμαστε. Όμως εκείνη τη μέρα δεν έγινε τίποτα που να προμήνυε γενικευμένη ρήξη. Η όποια δημοκρατικά αθέμιτη συμπεριφορά υπήρξε καρτουνίστικη. Κατά τα άλλα, όλα κύλησαν ομαλά, σύμφωνα με τους κανόνες του παιχνιδιού. Οι διαμαρτυρίες ήταν οργισμένες, αλλά κόσμιες. Οι αξιωματούχοι αξιώθηκαν να τηρήσουν τα ειωθότα. Αν η αμερικανική δημοκρατία έχει σοβαρό πρόβλημα, το χρύβει μπροστά στα μάτια μας.

Όπως πολλοί άλλοι, έχω σκεφτεί εκτενώς σχετικά με τον Τραμπ από τη μέρα της ορκωμοσίας του. Κακώς ίσως. Πιθανόν η Αμερική να μην είναι το μέρος όπου θα μπορούσε να επέλθει το τέλος της δημοκρατίας, όσο κι αν ο πρόεδρός της απαιτεί την προσοχή μας. Ο κόσμος έστρεψε όλη την προσοχή του στην τελετή της 20ής Ιανουαρίου 2017 γιατί ήταν τόσο δύσκολο να κάνει τα στραβά μάτια. Η θεατρική παράσταση της προεδρίας Τραμπ είναι επιβλητική κι εξωφρενική. Λιγότερο επιβλητικές και δυνητικά λιγότερο εξωφρενικές εκδοχές του ίδιου δράματος εκτυλίσσονται σε άλλα μέρη. Οι γραμμές αντιπαράθεσης μπορεί να χαράσσονται με μεγαλύτερη σαφήνεια σε χώρες όπου κερδίζουν τις εκλογές αριστεροί πολιτικοί που δεν ανήκουν στο κατεστημένο παρά δεξιοί ή όπου οι δημοκρατικοί θεσμοί είναι λιγότερο εμπεδωμένοι ή αλώνονται ευκολότερα. Αν η κατάλυση της δημοκρατίας απαιτεί τελικά μια αναμέτρηση στρατού και πολιτών σε πλήρη κλίμακα ή μια απροκάλυπτη αυταρχική κατάληψη της εξουσίας, θα ήταν πιο πιθανό να συμβεί σε πολλά άλλα μέρη παρά στις Ηνωμένες Πολιτείες. Το παρόν βιβλίο, λοιπόν, δεν αφορά μόνο την Αμερική: Θα ασχολη-

θούμε επίσης με το Δελχί και την Κωνσταντινούπολη, την Αθήνα και τη Βουδαπέστη. Η προεδρία Τραμπ θα μπορούσε να αποτελέσει έναν τεράστιο περισπασμό από τις μεγαλύτερες απειλές που αντιμετωπίζει η δημοκρατία σε άλλα μέρη.

Όμως η Αμερική εξακολουθεί να έχει σημασία. Τι γίνεται αν ο περισπασμός είναι η πραγματική ιστορία; Δεν το εννοώ όπως ίσως ένας συνωμοσιολόγος. Δεν υπονοώ ότι τα άξεστα καμώματα του Τραμπ είναι μια εσκεμμένη απόπειρα παραπλάνησης του κόσμου αναφορικά με μια πιο συντονισμένη επίθεση κατά των δημοκρατικών θεσμών. Εξακολουθώ να πιστεύω ότι, όσον αφορά τον Τραμπ, τα φαινόμενα δεν απατούν. Το πρόβλημα συνίσταται στο ότι είναι πολύ δύσκολο να εμβραθύνει κανείς στα φαινόμενα. Ο Τραμπ είναι συγχρόνως φαιδρός και απειλητικός, οικείος και παράξενος, εντός κι εκτός των ορίων ανοχής της δημοκρατίας. Η συγκεχυμένη αντίδρασή μου στην εν λόγω τελετή ορκωμοσίας – το σοκ που με κατέλαβε και παρήλθε μέσα σε μόλις ένα τέταρτο – δεν ήταν της στιγμής. Ακόμη έτσι νιώθω. Ο Τραμπ, περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο δημοκρατικό πολιτικό της πρόσφατης ιστορίας, είναι ικανός να προκαλεί ταυτόχρονα αντιφατικά συναισθήματα. Είναι και γελοίος και τρομερά σοβαρός. Είναι ακατανόητος και ανοιχτός σαν παιδί. Είναι λόγος πανικού και λόγος ηρεμίας που σου επιτρέπει να συνεχίσεις την πορεία σου.

Ο Τραμπ έχει σημασία λόγω της θέσης του στην ιστορία της αμερικανικής δημοκρατίας: Δε βρίσκεται στο τέλος, αλλά κάπου στη μέση, που ωστόσο μπορεί να αποδειχτεί η αρχή του τέλους. Οι ΗΠΑ δεν είναι απλώς η πιο σημαίνουσα δημοκρατία του κόσμου· εί-

ναι και μία από τις πιο παλιές. Το ζήτημα της χρονολόγησης των απαρχών της δημοκρατίας στην Αμερική είναι ανοιχτό. Εν μέρει ξεκινάει στις αρχές, με την ίδρυση της ρεπουμπλικανικής δημοκρατίας το 1776. Όμως κανένα πολίτευμα που στηρίζεται στη δουλεία δεν μπορεί να είναι αληθινή δημοκρατία υπό τη σύγχρονη έννοια. Ακόμη και μετά την κατάργηση της δουλείας πολλοί πολίτες εξακολουθούσαν να μην έχουν δικαίωμα ψήφου. Μόνο τον 20ό αιώνα, με την παραχώρηση του δικαιώματος ψήφου στις γυναίκες και αργότερα με το κίνημα των πολιτικών δικαιωμάτων, δημιουργήθηκε κάτι που προσέγγιζε πολύ αυτό που σήμερα θεωρούμε δημοκρατία. Αυτό καθιστά τη σημερινή αμερικανική δημοκρατία όχι πάνω από εκατό ετών και ίσως όχι κάτω από πενήντα ή εξήντα. Με πολιτικά κριτήρια δεν πρόκειται για μια ηλικιωμένη δημοκρατία. Όμως ούτε νεαρή είναι, δεδομένου ότι πλήθος δημοκρατιών έχουν εξαλειφθεί προτού καν σταθούν καλά καλά στα πόδια τους. Διανύει τη μέση ηλικία της. Η αρχαία αθηναϊκή δημοκρατία έζησε δύο αιώνες. Με γνώμονα εκείνη, η αμερικανική δημοκρατία δε βρίσκεται ούτε στα μισά του δρόμου.

Ποτέ δεν είναι εύκολο να σκέφτεσαι τον θάνατο – πόσο μάλλον τον δικό σου. Όμως όταν βρίσκεσαι στη μέση ηλικία είναι καιρός να αρχίσεις. Ξέρεις ότι έρχεται – είναι αδύνατον πια να πιστεύεις, όπως όταν ήσουν νέος, ότι ο θάνατος είναι κάτι που συμβαίνει μόνο στους άλλους. Το να είσαι μεσήλικας σημαίνει ότι έχεις επιβιώσει αρκετά ώστε να αναγνωρίζεις τα σημάδια. Η απότομη κατάρρευση αποτελεί ένα ενδεχόμενο – έχει συμβεί σε άλλους. Συγχρόνως, είναι για γέλια να αντιμετωπίζεις κάθε πόνο και πονάκι ως προμήνυμα ενός

επικείμενου τέλους. Η υποχονδρία είναι ασθένεια καθαυτή. Η ζωή απλώνεται ακόμη μπροστά σου και μπορεί να σου επιφυλάσσει ό,τι καλύτερο έχεις βιώσει. Σε αυτό το σημείο βρίσκεται σήμερα η αμερικανική δημοκρατία.

Η ιστορία της πολιτικής σκέψης βρίθει από συγκρίσεις ανάμεσα στην τεχνητή ζωή των κρατών και στη φυσική συνθήκη των ανθρώπινων όντων. Αυτές οι αναλογίες συχνά είναι ανυπόστατες και ανυπόληπτες. Ο στοχασμός πάνω στη θνητότητα του πολιτικού σώματος μπορεί απλώς να αποτελεί δικαιολογία για τη διαιώνισή του πάση θυσία. «Ο βασιλιάς είναι νεκρός! Ζήτω ο βασιλιάς!» Όμως κάτι έχει να διδαχτεί η πολιτική από το πώς γερνούν οι άνθρωποι. Η αμερικανική δημοκρατία είναι καταπονημένη και γεμάτη παραξενιές στη μέση ηλικία που έχει φτάσει. Δεν έχει ανοσία στην υποχονδρία. Το να φοβάται κανείς τον θάνατο με το παραμικρό δεν είναι το ίδιο με το να σκέφτεται σοβαρά τον θάνατο. Το πρώτο δυσχεραίνει τη συντονισμένη δράση γιατί μπορεί να τροφοδοτεί ένα αίσθημα ανημπόριας. Μπορεί επίσης να τροφοδοτεί την απειρισκεψία που συνοδεύει το αίσθημα ότι δεν έχει και πολλά να χάσει. Μια κρίση μέσης ηλικίας μπορεί να βιωθεί με πολλούς και διάφορους τρόπους. Ίσως σήμερα η Αμερική τη βιώνει με αρκετούς από αυτούς ταυτόχρονα.

Το χτυπητό ελάττωμα κάθε αναλογίας ανάμεσα στη διάρκεια ζωής των πολιτευμάτων και σε εκείνη των ανθρώπινων όντων είναι ότι, όσον αφορά τους ανθρώπους, γνωρίζουμε περίπου πόσο ζουν. Ή τουλάχιστον νομίζουμε ότι γνωρίζουμε. Όσον αφορά τα κράτη, πραγματικά δεν έχουμε την παραμικρή ιδέα. Το ότι η αθη-

ναϊκή δημοκρατία πέθανε στα διακόσια δε σημαίνει ότι αυτή είναι η φυσική συνθήκη του δημοκρατικού πολιτεύματος. Ακόμη κι αν η αμερικανική δημοκρατία βρίσκεται κάπου στη μέση της ύπαρξής της, δε διαθέτουμε κανέναν αξιόπιστο τρόπο για να μάθουμε αν βρίσκεται πλησιέστερα στην αρχή ή στο τέλος.

Παράλληλα γεννιούνται αμφιβολίες όσον αφορά το ανθρώπινο κομμάτι αυτής της εξίσωσης. Σε ορισμένα μέρη, όπως η Σίλικον Βάλλεϋ, ένας μικροσκοπικός αριθμός προνομιούχων ανθρώπων αρχίζουν να εξερευνούν τη δυνατότητα να γίνουν αθάνατοι. Η τεχνολογική πρόοδος σημαίνει ότι μπορεί ήδη να ζουν ανάμεσά μας οι πρώτοι άνθρωποι που θα σπάσουν το φράγμα της φυσικής διάρκειας ζωής – επεκτείνοντας τον βίο τους είτε κατά διακόσια χρόνια, είτε κατά δύο χιλιάδες, είτε έως την αιωνιότητα. Ίσως σύντομα η αμερικανική δημοκρατία να φαίνεται πιο θνητή απ' ό,τι ορισμένοι πολίτες της. Η ανάγκη να διατηρηθεί ζωντανό το κράτος στηριζόταν ανέκαθεν στην ιδέα ότι μπορούσε να διαρκέσει περισσότερο από τους πολίτες του: Από αυτό απέρρευε το επιτακτικό καθήκον της πατριωτικής θυσίας. Τι γίνεται αν αντιστραφούν οι όροι; Ίσως αλλάζει η λογική της μακροβιότητας.

Με την ορκωμοσία του Ντόναλντ Τραμπ ένας ηλικιωμένος άνθρωπος με πολιτική προσωπικότητα παιδιού έγινε επικεφαλής ενός κράτους που περνάει μια δύσκολη μέση ηλικία, σε μια συγκυρία στην οποία η ανθρώπινη θνητότητα έχει πάψει να αποτελεί απόλυτο δεδομένο.

Θα επιστρέψουμε στην Ουάσινγκτον. Πρώτα, όμως, πρέπει να ξαναπάμε στην Αθήνα.